

## TÜRKÜLERDE MİTOLOJİK UNSURLAR\*

F. Gülay MİRZAOĞLU-SIVACI\*\*

**Özet:** Bu makalede, türkülerde mitolojik unsurlar araştırılmış, bu unsurların iki biçimde ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Birincisi, efsâne konulu türkülerde mitolojik motifler; ikincisi tip ise, metafor biçiminde kullanılan mitolojik unsurlardır. Yazıda, bu olgunun mitoloji ile ilişkisi incelenmiş, türkülerin yapılarını şekillendirmedeki rolü ortaya koyulmuştur.

**Anahtar kelimeler:** Türkülerde mitolojik motifler, Türk halk türkeleri, türkü ve mitoloji, Türk mitolojisi, mitoloji, türkü.

### *Mythological Motifs in Turkish Folk Songs*

**Abstract:** In this article, mythological elements in Turkish folk songs and their appearances will be examined. A general outlook on Turkish folk songs reveal that the mythological elements appear in two types: The first is the mythological elements in folk songs with legendary plots. In the second type, a mythological motif takes place within the ballad text, with or without meaningful relation to the subject matter of the ballad. In this group mythological elements are generally used as metaphors. This article, mainly argue that the relations between folk songs and mythology and the role of the mythology in forming the structure of the folk songs.

**Key words:** mythological motifs in Turkish folk songs, Turkish folk songs, folk song and mythology, folksong, mythology, Turkish mythology.

### Giriş

Türkü, bir kültürde en yaygın şiirsel ve müzikal ifade biçimidir. Onun bu yaygınlığı, hem zamanda, hem de mekan da geçerlidir. Halk türküsü, çağlar boyu varlığını koruyabilen, toplumun geniş kitleleri tarafından paylaşılan ve daima popüler olabilen bir folklor türüdür. Halk türküsünün bu özellikleri, onu son derece

---

\* Bu araştırma, 6-12 Temmuz 2005 tarihleri arasında Kiev’de gerçekleştirilen “35th International Ballad Conference” adlı bilimsel toplantıda sunulan “Some Mythological Elements in Turkish Folk Songs” adlı bildiri temelinde oluşturulmuştur. Söz konusu konferansta sunu, bir powerpoint sunusu şeklinde gerçekleştirilmiş, ayrıca, uluslar arası okuyucu faktörü de dikkate alınarak basılmak üzere bir bildiri metni hazırlanmıştır.

\*\* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi.

işlevsel kılarken, diğer taraftan da, araştırmacılar için cazip bir konu haline getirmiştir.<sup>1</sup>

Zengin bir kültür ve bilgi birikimini bünyesinde taşıyan halk türküleri, Toelken tarafından da işaret edildiği gibi, kültürel, tarihi, müzikal ve şiirsel bağlamda ya da performans bağlamında incelenebilir (Toelken 1995: 50). Genel olarak müziğin, özellikle de türkülerin, bize, kültür tarihi bakımından önemli veriler sunduğu bilinmektedir (Merriam 1964: 278-302). Yazısız toplumlarda olduğu gibi, yazılı kültürün ağırlıklı yaşandığı kültür çevrelerinde de, türkü metnlerinin tarihî belge (historical document) olarak kullanıldığını araştırmalardan biliyoruz (Merriam 1964; Propp 1998; Yıldırım 1998; Mirzaoğlu 2000).

Türkü, zamana karşı dayanıklı bir tür olarak, bize çağlar öncesinin kâinatı, tabiatı ve hayatı algılayış biçimlerinden bazı kesitler verir ki; bu özelliğiyle mitolojik unsurları da içine almış olur. Modern dünya insanı, varoluşunu mitlerle açıklamasa da, bugünkü kültürel dünyamızda, mitlerin uzantılarını çeşitli biçimlerde görmek mümkündür. Kaynağını mitlerden alan ve günümüzde değişerek geçerliliğini koruyan bir çok inanış ve gelenek yanında, halk türkülerinde de mitlerin izlerini görmek mümkündür.

Türk halk türkülerine genel olarak baktığımızda, mitolojik unsurlar türkü metnlerinin yapısında iki biçimde karşımıza çıkar: Birincisi, anlatı türküleridir (narrative songs). Bu gruba ait efsâne konulu türkü metinleri büyük ölçüde mitolojik unsurlardan oluşur. Bu tip örneklerde türkü, kültürde mevcut bir efsânenin konusu üzerine kuruludur. İkinci tipte ise, herhangi bir mitolojik motif, türkünün ana konusuyla ilişkili veya ilişkisiz biçimde türkü metinlerinde yer alır. Türk halk türkülerinde, ikinci tipte yer alan örnekler, birinci tipe göre çok daha yaygındır.

Birinci tipte, belirli bir yere veya bölgeye bağlanan bir efsâne, aynı zamanda türkünün konusunu oluşturur. Anadolu müzik kültüründe yaygın olarak bilinen 'Geyik Avı' ve 'Kervankıran' türkülerinin metinleri bu tarz anlatımlara birer güzel örnektir (Özbek 1981:309-310; Sakaoğlu 2004:146-147). Burada, birinci tipe bağlı örnek olarak, 'Geyik Avı' türküsünün hikâyesi ve türkü metni verilecektir (Özbek 1981:309-310) Bu örneği takiben ikinci tipe bağlı türkü metinlerinde yer alan mitolojik unsurların açıklanması izleyecektir. Şüphesiz, burada, Türk mitolojisinin yansıdığı tüm örnekleri ve mitolojik elemanları belirtmeğe imkân olmadığını biliyorum. Bu nedenle, burada, türkü metinlerinde sıkça rastlanan ve iz bırakan mitolojik elemanlara ve motiflere değinmekle yetinilecektir.

<sup>1</sup> Bu konuda sayısız araştırmacının bir dipnotuna sığmayacak ölçüde zengin makale ve kitap yayını olduğu bilinen bir husustur.

## I. Türkü Metinleri ve Mitolojik Motifler

### A. Efsâne Konulu Türküler

#### a. Geyik Avı Türküsünün Hikâyesi ve Türkü Metni

Bir gün birkaç delikanlı geyik avına çıkarlar. Av heyecan içinde devam ederken, gençlerden biri, dalgın bir halde bir geyiğin peşine düşer. Geyik delikanlıyı sarp kayalıklara çeker. Genç avcı, dönmek istese de, bunun imkânsız olduğunu görür, artık çok geçtir. Arkadaşları onu aramaya başlarlar. Nihâyet, kayalıklar üstünde onun korkunç halini görürler, fakat onu kurtaramazlar. Bu acıklı olay üzerine aşağıdaki türkü yakılır.

#### Geyik Avı Türküsü

Ben de gittim bir geyiğin avına... aman aman  
Geyik çekti beni kendi dağına... aman aman  
Tövbeler tövbesi de geyik avına... aman aman  
Siz gidin arkadaşlar kaldım burada... aman aman kayada

Ben giderken kaya başı kar idi... aman aman  
Yel vurdu da erim erim eridi... aman aman eridi  
Ak bilekler taş üstünde çürüdü... aman aman  
Siz gidin arkadaşlar kaldım burada... aman aman kayada

Urganım kayada asılı kaldı... aman aman  
Esvabım sandıkta basılı kaldı... aman aman basılı kaldı  
Sılada nişanım küsülü kaldı... aman aman  
Siz gidin arkadaşlar kaldım burada... aman aman kayada

Kayanın dibine çadır kursunlar... aman aman  
Çifte davul çifte zurna vursunlar... aman aman vursunlar  
Nişanımı kardaşıma versinler... aman aman  
Siz gidin avcılar kaldım burada... aman aman kayada

Yukarıdaki metinde, geyiğin peşinden giden genç avcı, nişanlıdır ve evlenmek üzere iken, arkadaşları ile birlikte ava gider. Metne göre, o, arkadaşlarından avda ayrı düşer ve bir sarp kayada kalır, kurtarılamaz. Genç avcı, âkibetinin ölüm olduğunu anlar ve arkada kalan arkadaşlarına, “çifte davul çifte zurna” ile düğün yapılmasını; nişanlısının kardeşiyle evlenmesini vasiyet eder. Anadolu’da geleneksel düğünler, çifte davul- çifte zurna ile yapılır ve erkeğin ani ölümü durumunda, bazı kırsal yörelerde gelin, onun erkek kardeşi ile evlendirilir. Geyik,

bu türküde avcıyı kendine çeken ve bir türlü yakalanamayan bir av hayvanıdır. Mitolojide olduğu gibi, onu avlamaya çalışanın sonu daima kötüdür.

### b. Türk Mitolojisinde Geyik Motifi

Türk mitolojisinin en eski simgelerinden biri olan geyik kutsal kabul edilir; tanrının elçisidir. Ana veya dişi geyik biçiminde tasavvur edilen bir ilâhe veya dişi ruhtur.<sup>2</sup> Şaman törenlerinde süretine bürünülen hayvan-atalardan biridir (Ögel 1998: 29-40; Çoruhlu 2000:142-143; Roux 2005:100-101, 187, 265). Geyik, Göktürk devrinde avlanıp kurban edilmekteydi. Kuzeyde yaşayan Yakut Türkleri, en önemli taşıt vasıtaları olan geyikleri, iyi ve koruyucu ruhlara “ıdık”<sup>3</sup> olarak bağışlarlar (İnan 1995:107). Beyaz geyik gök ile, al ve kahverengi geyikler ise genellikle yer altı unsurlarıyla ilgilidir. Türk mitolojisinde peşinden koşan avcıyı ölüme (yeraltına) götüren geyikleri anlatan efsâneler de mevcuttur (Ögel 1998: 25, 307, 569-570). Anadolu’da yaygın “Alageyik Efsânesi” bu tema üzerine kuruludur. Yukarıda yer verilen türkü metninde de, benzer bir efsâne (legend) ya da hikâye (story), bir anlatı türküsünün (narrative song) yapısı içinde ifade edilmektedir. Dolayısıyla, bu türküde, geyik sembolünün anlamı değişmeden kalmıştır. Müslüman Türklerde geyik sembolünün devam ettiği bilinmektedir. Ünlü Türk dervişlerinden Geyikli Baba şekil değiştirerek (metamorphose) geyik donuna girmiştir (Ögel 1998: 29).

Mitolojide dişi olarak tasavvur edilen geyik ve aynı aileden hayvanlar olan maral, ceylan, ahu günümüz halk şiirinde (halk türkülerinde) sevgilinin, güzellik açısından benzetildiği hayvanlardır. Anadolu’da hayvan taklitli danslar<sup>4</sup> (folk dance) arasında “Ceylanî” adlı bir dans ile “Geyik Oyunu” adlı bir seyirlik oyunun (folk theatre) varlığı bilinmektedir (And 1964: 40; Gazimihal 1999:108).

<sup>2</sup> Göktürk efsânesine göre, onların atalarından biri, bir mağarada deniz tanrıçası ile sevişirmiş. Bu aşk devam ederken, bu Göktürk beyi ordusu ile bir gün süre avına çıkmış ve hayvanları çevirip kuşatmışlar, avlamağa başlamışlar. Okçulardan biri karşısına çıkan bir ak geyiği vurup öldürmüş. Göktürk beyi o günden sonra sevgilisini mağarada bir daha bulamamış ve ak geyiğin sevgilisi olduğunu anlayıp üzülmüş ve onu vuranın kabilesini cezalandırmış (Ögel 1995: 569-570).

<sup>3</sup> İdık: ruhlara bağışlanarak başı boş salıverilmiş hayvan, bir tür kansız kurban (İnan 1995:97) Türklerde kanlı ve kansız kurban hakkında bkz. İnan 1995: 48-65; 97-119).

<sup>4</sup> Anadolu Kültüründe Hayvan Taklitli Danslar”, Hacettepe Üniversitesi, Türk Halkbilimi Anabilim Dalında, lisansüstü öğrencilerimizle birlikte, son zamanlarda araştırdığımız konulardan biridir. Bu konuda, ayrıntılı bir araştırma, yüksek lisans öğrencilerimizden Candan Işıl Sakarya tarafından gerçekleştirilmiştir.(Sakarya 2005).



### **B. Türkü Metinlerinde Dağınık Biçimde Yer Alan Mitolojik Motifler**

Mitolojik unsurların ikinci tip görünümü, genellikle türkünün ana konusundan bağımsız, kimi zaman da ana konuyla ilişkili biçimde karşımıza çıkabilir. Türk halk müziğinde bu tipte örneklere sıklıkla rastlamak mümkündür. Türk mitolojisinde başlıca mitolojik motifler (kutsal kabul edilen kozmolojik elementler, kutsal hayvanlar ve bitkiler, yahut kutsal sayılar) bu türden türkü metinlerinde, genellikle mitolojik semboller halinde karşımıza çıkar. Bu nedenle, bunlar, bir bakıma “halk türkülerinde mitolojik izler” diye adlandırılabilir.

Türk mitolojisi, Ural-Altay kavimlerinin Sümer kavmi ve medeniyeti ile olan ilişkileri göz önünde tutulur ise, yedi bin yıllık bir tarihi süreci içine alır (Balkan 1990). Bu tarihi süreçte, Türkler pek çok konuda sayısız mitler ve inançlar yaratmışlardır. Bunların bir kısmı yazılı kaynaklarda muhafaza edilmiş, bir kısmı sözel (oral) metinlerde hayat bulup varlığını sürdürmüştür. Bunların varlığına, efsâne, destan, hikâyelerde ve türkülerde; çeşitli inanç ve uygulamalarda sıkça rastlarız. Yeni ve yakın dönem toplum hayatında Türkler arasında bu mitlerin, mitolojik anlamları ve unsurların asıl açıklamaları unutulmuş; onların sadece kimi çağrışımları hafızalarda kalmıştır. Kimileri, toplumun inanç yapısında ortaya çıkan köklü değişimlere karşılık, duruma uyum gösterecek değişimleri gerçekleştirip varlıklarını korumuştur. Ağaç, geyik, turna ve benzeri mitolojik unsurlar yeni zamanların hayatı içinde bu türden özellikler gösterir.

Orta Asya Şamanist Türk kültüründe Gök Tanrı kültü, Yer- Su kültü, buna bağlı Dağ kültü, Orman ve Ağaç kültürünün, günlük ve törensel yaşamın şekillenmesinde olduğu kadar mit, masal, efsâne, destan gibi sözlü edebiyat anlatılarının yapısında da etkili olduğu bilinmektedir. Şamanist Orta Asya kültüründe mevcut olup, türkülerde de farklı biçimde varlığını sürdüren mitolojik unsurların en yaygın olanları şunlardır: Kutsal ağaçlar ve bitkiler: Gök ağacı/hayat ağacı; kayın, çam, kavak, ardıç, iğde, elma, nar, incir; kutsal kuşlar: kartal, şahin, doğan, turna; diğer kutsal hayvanlar: at, deve, geyik; kozmolojik unsurlar: güneş, ay ve yıldızlar; ve kutsal sayılar. Burada, yukarıda kısaca söz konusu edilen bazı mitolojik motifler için aşağıda türkü metinlerinden örnekler verilecektir.

#### **a. Türk mitolojisinde ve Türkülerde Kozmolojik Unsurlar: Ay, Yıldız, Güneş**

Orta Asya kavimlerinde güneş ve ay kültü bulunduğu eski çağlardan beri bilinmektedir. Altaylı şamanistler güneşle ant içerlerdi. Onlara göre, güneş ana, ay atadır. Bu olgu, Anadolu'nun bazı masallarında da mevcuttur. Güneşi yerde ateş temsil eder. Yakut masallarında, büyük kahramanlar güneş ve ayın himâyesindedir. Şamanistlerin inanışlarına göre, kötü ruhlar, güneş ve ay ile mücadele ederler; bazen

onları karanlığa sürüklerler. Güneş ve ayın tutulmasının sebebi budur. Bundan dolayı, güneş ve ay tutulduğu zaman, şamanistler bunları kötü ruhların elinden kurtarmak için davul çalarlar, bağırıp çağırırlar (İnan 1995:29). Kimi Türk toplulukları her sabah güneşe saygıyla selam verirlerdi. Bugün de Anadolu'da güneş doğduktan sonra uyumanın evin bereketini kaçıracağına inanılır. Buna ilaveten, Batı Anadolu civarındaki araştırmalarımızdan öğrendiğimize göre, "güneş aşmadan"; günbatımından önce içki (alkollü içecekler) içilmemesi gerektiğine inanılmaktadır.<sup>5</sup>

Yıldızlardan (Venus) Zühre yıldızı (Çoban yıldızı, Çolpan, Solbon, Seher yıldızı) takdis edilir. Orta Asya'da yaşayan bir Türk grubu olan Abakan Türklerinin ilâhilerinde Solbon (Venus) yıldızı, tanrı sayılmaktadır (İnan 1995:29). Bunun dışında, olumlu ve olumsuz etkiler getiren bazı yıldızlar, yıldız kümeleri ve gezegenler de önemlidir. J.P. Roux, özellikle 7. ve 9. gezegenler olan Venüs'ün ve Marsın, pek çok ritin kaynağını oluşturduğunu ileri sürer ve Türk kültüründe 7 ve 9 sayısının öneminin, 7 veya 9 gezegenlik bir sistem ile ilişkili olduğunu kabul eder (Roux 1994: 101-106, 195).

Ünlü Türk destanı Oğuz Destanında, destan kahramanı Oğuz Kağan iki evlilik yapar: Birincisi başında kutup yıldızı parlaklığı ile, gökten ışık hâlesi içinde inmiş, Tanrı tarafından gönderilen güzel bir kızdır ve bu eşten doğan çocukların adları göğün üç unsurunu (üç kozmolojik unsuru) içine alır: Gün-Han, Ay-Han, Yıldız-Han'dır. İkincisi ise, ırmak ortasındaki ağaç kovuğunda gördüğü bir Tanrı kızdır (Ögel 1998:115-144). Ondandır üç oğul sahibi olur: Gök-Han, Dağ-Han, Deniz-Han. Böylece, Türk destan kahramanı Oğuz Kağan, göğün ve yerin kızı ile evlenerek, yerin ve göğün kuvvetlerine sahip olmuş; ve bu sayede, dünyaya hakim olma ülküsünü gerçekleştirmek için gereken güce ve desteğe sahip olur.

Ay, güneş ve yıldızlarla ilgili türkülerden örnekler:

- (1) Ay doğar aşmak ister  
Ufağum yaşmak ister  
Habu divane göğnum  
Yara gavuşmak ister
- (2) Ay doğar sini sini  
Severum birisini  
İplan assalar beni  
Deyemem doğrisini (Eyüboğlu 1998:138).
- (3) Seher yıldızı ayırdı bizi  
Perişan eyledi dost hepimizi (nakarat)
- (4) Gün gibi doğdun yel gibi estin  
Kötü söz mü dedim ki sen bana küstün? (Özbek 1981:250).

<sup>5</sup> Bu bilgi, 1962-Aydın doğumlu, beden eğitimi öğretmeni Ata Çerçi'den 25.09.2005 tarihinde Aydın ili-Kuşadası ilçesinde derlenmiştir.

- (5) Aya bak, yıldız bak  
Suya giden kıza bak

Ay, gün (güneş) ve yıldızlar genellikle aşk, sevgi, sevgili ya da ayrılık konularını işleyen türkülerin başlangıç dizelerinde yer alır. Güneş ve ay sevgilinin güzelliğini, görkemliliğini ifade etmede doğrudan benzetme, ya da metafor olarak karşımıza çıkar. Kimi zaman da, bir sonraki dizeye yönelik çağrışım yaratır. (5.örnek) Bilhassa yıldız, Türk el sanatlarında çok yaygın kullanılan motiflerdendir. Dokumacılıkta özellikle de, halı ve kilimlerde, ağaç oymacılığında; mobilyada sıkça kullanılır. Türk kültüründe yıldız, genellikle mutluluğu ve bereketi sembolize eder.

#### **b. Türk Mitolojisinde Dağ Kültü ve Türkü Metni Örnekleri**

Dağ, su (ırmak, göl, pınar), ağaç-orman, kaya kültleri, Eski Türk yazıtlarında, "yer-sub" adı altında anılır. Bunlar içinde en önemli unsur dağdır; yer-su ruhlarının en önemli temsilcisidir. Türklerde dağ kültü Gök Tanrı kültüyle ilgilidir. Orta Asya'da eski Türk kavimleri Gök Tanrı'ya kurbanlarını âyin eşliğinde, yüksek dağların tepelerinde sunarlardı. Bu âyine, "tengere tayıg" (tanrı-gök kurbanı) derlerdi. Eski Türkler, dağların tanrı makamı olduğuna inanırlardı. Orta Asya dağlarının çoğu Türkçe veya Moğolca mübârek, mukaddes, büyük ata, büyük hakan anlamlarına gelir: Han Tanrı, Bayan-ula, Buztağ-ata, Kayrakan, Erdene Ula gibi (İnan 1995:48-49).

Türklerde her boyun, her oymağın kendine mahsus mukaddes dağı bulunduğu gibi, boylardan oluşan büyük birliklerin de müşterek kutsal dağı vardı. VII. Yüzyılda, Ötüken dağının ve ormanlarının, bütün Türk boyları için bir kült durumunda olduğu bilinmektedir. Ötüken dağları ve ormanlarıyla ilgili mukaddes yer-su ruhları, ilk Türk devleti olan Gök-Türk devletinin kaderini idare ediyorlardı. Göktürklerden sonra Uygurların da saadet ve bolluk sağlayan kutsal dağları vardı: Kuttag. Ruhlar ve büyük şamanlar ilhamlarını Altay dağlarından alıyorlardı. Onlara hitap edilirken de "Altaylardan ün almış olan" denilmekte idi. Şaman dualarından anlaşıldığına göre, bu dualarda, dağ ruhları tasavvurunun yanında, dağın kendisine de ibadet edilmektedir. Şamanist Türkler, dağı, her şeyi duyan ve gören bir canlı varlık olarak tanırlar (İnan 1995:50).

Eski Şaman duasından<sup>6</sup> bugünkü türkülere baktığımızda, dikkat çekici benzerlikler bulunduğu söylenebilir: Dağlar, adeta türküyü söylemek için ilham kaynağı olmuş gibidir. Türkülerde de dağ, canlı bir varlık gibidir. Bazen sevgili ile arada engeldir; yâre kavuşabilmek için ona seslenilir; ondan medet umulur. Bazen

<sup>6</sup> Dağlarla ilgili ve diğer şaman duaları hakkında bkz. İnan 1995: 48-58; 120-150.

de dağ ayrılık acısını paylaşan bir dert ortağıdır. Aşağıdaki örneklerde, dağ motifi farklı anlamlarda kullanılmıştır.

- (1) Yüce dağlar ne kararıp pusarsın?  
Aştı derler nazlı yâri başından  
Oturmuş derdime dert mi katarsın?  
Alem sele gitti İidem yaşından (Cunbur 1973:231).
- (2) Dağlar dağımdır benim  
Dert ortağımdır benim  
Çok söyletme ağlarım  
Yaman çağımdır benim  
    Uy dağlar dağlar  
    Başı dumanlı dağlar  
    Göğsü çimenli dağlar (Abacı 2000:102).
- (3) Erisin dağların karı erisin;  
İniş seli düz ovayı bürüsün.  
Türkmen ili yaylasına yürüsün,  
Ak kuzular melesin de gidelim (Cunbur 1973:33).
- (4) Dağlar ağardı kardan  
Haber gelmedi yardan  
Ya gel ya mektup gönder  
Kurtar beni bu dardan (Abacı 2000:103).
- (5) Yiğit olan yiğit dağdır kal'adır  
Anmayın kötüyü başa beladır (Karacaoğlan)

1. ve 2. Örnekte, türkü kahramanı, dağa seslenir, onunla dertleşir; sevgiliden ayrılığın acısını paylaşır. Dağ, bu örneklerde türkü konusuyla doğrudan ilgilidir. 2. Örnekte, türkünün konusu dağın kendisidir ve nakarat dizeleri de bunu göstermektedir. 3.ve 4. Örneklerde dağın karlı olması zamanın geçtiğini gösterir. Hayvancılıkla geçinen yarı-göçebe Türkmenlerin yaşam tarzlarında karların erimesi, yaylaya çıkma mevsimi olan ilkbaharın geldiğini gösterir. 3.türkü örneği, Türkmenlerin yaylaya çıkma sevincini yansıtır. 5. Örnekte ise, dağ aşılmazlığı, dayanıklılığı ve görkemi ile yiğide benzetilir. Dağın bu anlamda metafor olarak kullanıldığı başka türküler de vardır. Türkülerde dağ motifi, kimi zaman da sadece bir söz kalıbı/formula<sup>7</sup> niteliğindedir: “Dağlarda meşelerde/ Gül suyu şişelerde” gibi.

<sup>7</sup> Sözlü kompozisyon (Oral Composition) teorisinin temel birimi olan formula ve çeşitli uygulamaları için (bkz. Lord 1981; Lord 1995).



### c. Kutsal Ağaçlar : Hayat Ağacı/Gök ağacı/, Diğer Ağaçlar ve Türkü Metni Örnekleri

Hayat ağacı sonsuzluğun ve ölümsüzlüğün sembolüdür. Dünya mitolojilerinde en yaygın motiflerden biri olan hayat ağacı, yer ile göğü birleştiren kozmik ağaçtır. Yakut ve Altay Türklerinde yurtların önüne dikilen, uzun bir sırtık biçimindeki bu ağacın tepesinde çift başlı bir kartal bulunur. Bu ağaç, tanrı katına kadar uzanan bir kozmik ağaç olarak tasavvur edilir ve tanrı katında, onun habercisi, kuvvet ve kudretin sembolü kartal, tanrıya en yakın noktada yer alır ve burada ruhlar kuş biçiminde uçarlar.<sup>8</sup>

Ağacın türemeyi sağlayan, ana olma işlevi Oğuz, Kıpçak ve Uygur kavimlerinde mevcuttur.<sup>9</sup> Türklerde üremeyi sağlayan, ana ağaç, kayın ağacıdır (beech) ve ana soyuna işaret eder. Bu nedenle, kayın ağacı ve kayın ormanı kutlu sayılır. Orta Asya'da ve Sibiry'a'da ağaç tanrıçası/ruhu inancı yaygındır. Altay Türklerinin şamanist inançlarına göre, insanlar türediği zaman, doğum Tanrıçası Umay, gökten yere iki kayın ağacıyla inmiştir. Bugün Türklerde evlilik yoluyla kurulan akrabalıkların adlandırılmasında bu inanın etkilerini görmek mümkündür. Evlenmiş çiftlerin anneleri kayın-ana (mother-in-law), erkek kardeşleri ise kayın-birader (brother-in-law), şeklindeki akrabalık adlarıyla tanımlanır.

Türklerde kayından başka, çam (pine), kavak (poplar), ardıç (juniper), meşe (oak), selvi (cypress), çınar (plane tree), iğde (oleaster), söğüt (willow) ve karaağaç (elm) kutsal veya önemli sayılır. Bunlardan iğde (oleaster) ve karaağaç (elm) günümüzde Anadolu'da nazardan korunmak için de kullanılır. Ağaç motif, türkülerde genellikle ilk dizelerde ve çok sık olarak geçer. Bazen olayla ya da asil tema ile ilgilidir. Bazen de sadece türküye girişi sağlayan söz kalıbı (formula) görünümünde karşımıza çıkar ki, aşağıdaki üç metin parçası buna örnek teşkil eder. Ağaçla söyleşmek, ona bir kişilik verip konuşurmak Türk halk şiirinde sıkça rastlanan bir durumdur. XVII. yüzyılda yaşamış ünlü Türk saz şâiri (minstrel) Karacaoğlan'ın meşe üzerine söylemiş olduğu türkü en güzel örneklerdendir (bk. Cunbur 1973). Aşağıda, ağaç motifinin türkülerdeki görünümüne dair bazı örnekler yer almaktadır:

- (1) Arduç dali kısıdur  
Yarun elinde satır  
Dedum ona ağlama  
Ağlamalar boşadur (Eyüboğlu 1995:82)

<sup>8</sup> Türk kültüründe ağaç kültü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ergun 2004.

<sup>9</sup> Ağaçtan türeyiş efsâneleri için bkz. Ögel 1998:78-107.

- (2) Yağmur yağar meşeye  
Yağar da ıslanuruk  
İki can bir olinca  
Dağlara yaslanuruk (Eyüboğlu 1995:82)
- (3) Evlerinin önu söğüt  
Atalardan almış öğüt  
Yarinden ayrılan yiğit  
Sılasına döner gelir (Cunbur 1973:272).

#### d. Su Kültüne Bağlı Unsurlar: Irmak, Pınar, Dere, Çay ve Türkü Metni Örnekleri

İran ve Ön Asya mitolojisinde su, toprak, rüzgar ve ateşin, insanın yaratılışında çok önemli rol oynadıkları, buna karşın Altay ve Sibirya Türk mitolojisinde bu dört unsura pek fazla rastlanmadığı bilinmektedir. Bununla birlikte, Uygur Türklerinden itibaren Türk kültüründe görülen bu olgu, tasavvuf felsefesinde de mevcuttur (Ögel 1998: 487-490). Türk kültüründe yer-su kültürünün izlerini destan, masal ve efsâne metinlerinde daha açıklayıcı biçimlerde görebiliriz. Örneğin, Dede Korkut Kitabı'nda destan kahramanı, Salur Kazan, yurduna dönerken su ile haberleşir: "...Ordumun haberin bilür misin diğil mana/ Kara başım kurban olsun suyum sana" (Ergin 1994: ). Tabiatdaki her şeyin bir ruhu olduğuna inanan eski Türklerden bugüne gelen su kültürüyle ilgili pek çok türkü örneği gösterilebilir. Burada, sadece birkaç örnek verilmiştir:

- (1) Irmaktan geçemedim  
Az doldur içemedim  
Sen benden geçtin amma  
Ben senden geçemedim<sup>10</sup>
- (2) A pınar eşme pınar  
Derdimi deşme pınar  
O kız suya gelirse  
Su ver, söyleşme pınar (Attila 1966:18).
- (3) Pınar başı ben olayım...  
Bulanırsam bulanayım...
- (4) Çıktım pınarın başına...  
El ettim dudu kuşuna...
- (5) Derdimi söylesem derin dereye  
Doldurur dereyi düz olur gider<sup>11</sup>

<sup>10</sup> Halk Türküleri İstanbul Konservatuvarı Neşriyatı, Defter: 10. İstanbul: Evkaf Matbaası, 1929, s.5.

- (6) Çay benim çeşme benim  
Aman derdimi çeşme benim...

Bu örnekler türkülerin ilk dizelerini ya da her bendin veya kıtanın ilk dizelerini oluşturur ve çoğu örnekte türkünün konusuyla doğrudan ilgili değildir; çağrışımlar ya da hayâller yaratarak, türkü türünün kendi stili içinde duyguların ifadesine yarar. 2. 5. ve 6. örnekte olduğu gibi, bazı metinlerde ise, türkü kahramanı, akarsu ile dertleşir. Pınar, çeşme, çay, dere gibi unsurlar genellikle aşk türkülerinde sıklıkla karşımıza çıkar. Bu yerler aynı zamanda Doğu toplumlarında, kırsal alanlarda kız ve erkeğin karşılaştığı tanıştığı yerlerdir. Bu sebepten olsa gerek, bu tip mekanları tasvir eden türkülerin ana teması aşktır.<sup>12</sup>

#### e. Türk Mitolojisinde ve Türkülerde Kartal

Türk mitolojisinde kartal güneşi, gücü ve kudreti simgeler. Özellikle Göktürk ve Uygur devirlerinde kartal ve diğer avcı kuşlar hükümdar ya da beylerin timsali, koruyucu ruhun ve adaletin simgesi olmuştur. Yakutlarda kartal Gök Tanrı'nın timsali olarak ya da şaman ruhunu ifade etmek amacıyla Dünya Ağacı'nın tepesinde tasvir edilmekteydi. Ayrıca, kartal olumsuz kavramlara karşı iyi olan unsurları temsil etmektedir (Çoruhlu 2000: 133-134).

Türk kültürünün abidevi eseri Dede Korkut Kitabı'nda kartal, kayalarda yuva tutan ve Tanrıya yakın uçan kuş diye tanıtılır: "Kap kayalar başında yuva tutan/ Kadir ulu Tanrı'ya yakın uçan.../Cümle kuşlar sultanı çal-kara-kuş" (Ergin 1994: 114). Eski Türklerde şaman, kurban âyinde davuluna vurur, manzum duaları okur ve bildiği bütün ruhları çağırır. Bu ruhlar arasında kartal (bürküt) da vardır. Bu âyinde kartal, "tanrı kuşu kartal, bakır tırnaklı müthiş kuş, sağ kanadı güneş kaplar, sol kanatı ayı kaplar" diye nitelenir (İnan 1995: 105). Bunun dışında, kimi kültürlerde de kartal kurtarıcı, yardım edici, uyarıcı görevleri olan önemli bir sembolik hayvandır.<sup>13</sup>

Kartal, tekerleme, mâni ve türkülerde karakuş adıyla da anılır. Kartalın yanı sıra diğer alıcı kuşlar olan şahin ve doğan, av kuşunu kovalamak, keskin ve etkili bakmak gibi davranışları ile türkülerde yer alır. Günümüzün Anadolu Türk kültüründe, bu avcı kuşlar yiğitliğin bir sembolüdür. Yiğit, güçlü ve kudretli oluşu

<sup>11</sup> Buradaki iki dize Aşık Veysel'e aittir.

<sup>12</sup> Batı Anadolu'ya ait bir Çeşme başı türküsünün tema, icra (performans) ve müzikal yapısı ve bunlar arasındaki ilişki için (bkz. Mirzaoğlu 2003b).

<sup>13</sup> Örneğin, Fin destanı Kalevala'da kahramanlardan birini okyanustan kurtarır. Bkz. Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend. New York, 1950. s.332.

## TÜRKÜLERDE MITOLOJİK UNSURLAR

ile bu avcı kuşlara benzetilir. Kartal, Doğan ve Şahin bugün Türkiye’de en yaygın ad ve soy adları arasındadır. Bu kuşlar araba markası olarak da hala kullanılmaktadır. XIX. Yüzyılın ünlü Türk saz şairi Dadaloğlu’nun yiğitlik temalı şiirlerinde (türkülerinde) dövüşen yiğitler, kartala ve şahine benzetilir. Türk halk dansları arasında, Orta Anadolu’da, “Kartal Halayı”, “Karkuş” (kartal), “Kartal Oyunu” adıyla bilinen danslar (And 1964:64-74) ve yiğitlik temi üzerine kurulu zeybek danslarının figürleri arasında “kartal duruşu” adıyla bilinen figürler de mevcuttur.<sup>14</sup>

Örnekler:

- (1) İllerde Osman Bey, zorbalar başı,  
Aşireti var, çıplak eder savaşı.  
Keser kelleler, basar üleşİ,  
Kartallar dönecek yer var önünde (Mirzaoğlu 2003:150).
- (2) Girerim kavgaya da etme mahana  
Karganın tırnağı da geçmez şahana<sup>15</sup>  
Malcıyım enmezsem olmaz Cahan’a  
Akarsuyu takip etmek niyetim.
- (3) Kaleden kaleye şahin uçurdum  
Yare şeker ezdim şerbet içirdim  
Ah ile vah ile ömrüm geçirdim<sup>16</sup>

1. metinde kartal, 2. metinde şahin, yiğit anlamında kullanılan bir metafordur. 3. metinde ilk dize bir türküyü başlatan bir söz kalıbı (formula) durumundadır.

### f. Türk Mitolojisinde ve Türkülerde Turna, Kaz, Kuğu, Ördek

#### 1. Turna (Crane)

Yakut Türkleri, kimi boyların turnadan türediğine inanır. İlk Türk Müslüman dervişlerinin zaman zaman kuş donuna girdikleri bilinir. Ahmet Yesevi’nin turna donuna, Hacı Bektaş Veli’nin güvercin donuna girdiği, vilâyet-nâmelerde kaydedilmektedir. Turna kuşları bahar aylarında sıcak yerlerden katarlar halinde göç edip gelirler ve sonbaharda havalar soğuyunca yine sıcak yerlere dönerler. Türk halk türkülerinde turna sevgiliden haber getirir, ona selâm ve haber götürür. Turna,

<sup>14</sup> Hayvan Taklitli Türk Halk Dansları için bk. And 1964; zeybek danslarında kartal figürü için bk. Mirzaoğlu 2000: 323-347.

<sup>15</sup> Burada, mert şahine, namert kargaya benzetilmektedir.

<sup>16</sup> Halk Türküleri İstanbul Konservatuarı Neşriyatı, Defter: 8. İstanbul: Evkaf Matbaası, 1929, s.14.



türkülerde genellikle çift olarak tasavvur edilir. Türk dansları arasında yaşayan “Turna Barı” da iki kişi (genellikle bir kadın, bir erkek; bazen de iki erkek veya iki kadın) tarafından oynanır. Kadın dansçı dişi turnayı, erkek dansçı erkek turnayı taklit eder (Demirsipahi 1975:322; Gazimihal 1999: 146). Dansın konusu, türkülerle uyumludur; sevgililerin (dişi ve erkek turnanın) aralarındaki ilişkiyi yansıtır.

İki turnam gelmiş, yolda yorulmuş,  
Şahin vurmuş, kanatları kırılmış,  
O da benim gibi yardan ayrılmış.  
Turnalar turnalar, telli turnalar,  
Benden yare selam edin turnalar.  
Turnam nerden gelin arştan Maraş'tan,  
Kanadın ıslanmış yağmurdan yaştan.  
Turnam korkmaz mısın alıcı kuştan.  
Nakarat (Refrain)  
Turnamın kanadı bir karış telden,  
Çekerim ayrılık ne gelir elden.  
Garip bülbül gibi ayrıldım gülden.  
Nakarat

Turna motifi, bir türkünün konusu olabileceği gibi, türkülerde hazır söz kalıbı biçiminde de karşımıza çıkar. Yukarıdaki örnekte, turna, sevgiliden ayrılan kahraman ile özdeşleştirilmiş ve ikisi arasında ilişki kurulmuştur.

## 2. Kaz, Kuğu, Ördek(Goose, Swan, Duck),

Kaz, dünyada pek çok toplumun mitoloji ve folklorunda önemli bir yer tutan kuşlardandır. Fin-Ugor mitolojisinde, temel kahraman, tufan çağında kaz biçiminde dolaşır. Sibirya Ostyakları kazı üç büyük Tanrıdan biri sayarlar. Roma ve Yunan tapınaklarında kutsal kazlar bulunduğu kaydedilmiştir. Çin’de yeni evli çiftlerin birbirlerine bağlılığını sağlamak amacıyla bir çift kaz armağan edilmiştir (Akalın 1993: 101).

Eski Türklerde kaz çeşitli anlam ve işlevlere sahiptir. Altay Türkleri arasında Kuğu kişi kabilesi, kuğu kuşundan/kazdan türediklerine inanır. Şaman âyin ve törenlerde, kaza binerek göğe yükselir (İnan 1995:104, 106). Efsânevi Türk hakanı

Efrasiyab veya Alper Tonga'nın kızının adıdır ve onun adına bir şehir kurulmuştur: Kazvin.<sup>17</sup> Dede Korkut hikâyelerinde, Oğuz beyleri, kadınların güzelliğinden övgüyle bahsederken, "kaza benzer kızım-gelinim" ifadesini kullanırlar (Ergin 1994:58). Kaz, kuğu, ördek, yeşil ördek gibi adlar ile anılan bu yarı uçucu hayvanlar, Türk kültüründe ve dilinde pek çok mitolojik anlamlar ve mecazlar yüklenmiş ve türkülerde daha çok sevgiliyi ve onun güzelliğini ifade etmede bir benzetme ögesi, metafor olarak yer almışlardır. Aşağıda bunlara ilişkin bazı örnek metinler verilmektedir:

- (1) Yeşil ördek gibi daldım göllere  
Sen düşürdün beni dilden dillere  
Başım alıp gidem gurbet ellere  
Ne sen beni unut, ne de ben seni.
- (2) Yeşil başlı gövel ördek  
Uçar gider göle karşı  
Eğricesin tel tel etmiş  
Döker, gider yare karşı (Cunbur 1973:307).
- (3) Ak kuğular sökün etti yurdundan,  
Koç yiğitler yanamıyor derdinden  
Sabah namazında Belen ardından  
Saydım, altı güzel indi pınara (Cunbur1973:7).

Yukarıdaki örneklerde yeşil başlı ördek ve ak kuğu (kadın) sevgiliyi ifade eden bir metafordur. Örneğin ve kuğunun güzelliği tasvir edilirken, aynı zamanda sevilen kadının güzelliği ifade edilmektedir. Dolayısıyla, bu örneklerde, yoğun bir sembolik anlatım göze çarpmaktadır.

#### g. Türk Mitolojisinde ve Türkülerde Kutsal Meyveler

##### 1. Elma

Elma, mitolojide ve semâvi dinlerde kutsal sayılan bir meyvedir. Kutsal kitaplarda, Allah tarafından, yenilmesi yasaklanmış meyvedir. Adem ile Havva yasak meyvenin ağacına yaklaşmamaları için uyarıldıkları halde, İblis'in onları kandırması sonucunda bu meyveyi yemişler ve Allah'ın emrine karşı geldikleri için Cennet'ten çıkarılıp yeryüzüne indirilmişler, böylece ölümlü olmuşlardır.<sup>18</sup>

<sup>17</sup> Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lûgat-it-Türk, (Çev. Besim Atalay), Ankara, 1992, C III, s.149.

<sup>18</sup> Cennetteki yasak meyvenin elma olduğu Kur'an'da açıkça belirtilmemekte, diğer kutsal kitaplarda ise elma adı geçmektedir. Bkz. M. Nuri Yılmaz, Kuran-ı Kerim ve Meali.

Pek çok kültürde ortak anlamlar taşıyan elma, Türk kültüründe zürriyet (fertility) sembolüdür; Türk destan, hikâye, masal ve türkülerinde sıkça kullanılan elma motifi, genellikle neslin sürekliliğini sağlayan mucizevi özelliğiyle karşımıza çıkar. Halk anlatılarında (folk narratives) bir derviş, çocuğu olmayan bir çifte bir elma verir; elmanın yarısını erkek, diğer yarısını da eşi yer ve bu suretle çocuk sahibi olurlar.<sup>19</sup> Masallarda, elma gençleştirici özelliğe de sahiptir. Elma, türkülerde, genellikle adak, nişan, gönül verme ve aşk sembolüdür. Elma motifinin yer aldığı türkülerin ana teması aşktır. Aşağıda, ikinci örnekte görüldüğü gibi, “daldan elma almak”, “güzel sevmek” ile bir tutulur. Bu örneklerde sevmek, platonik bir aşk değildir; sevgiliye dokunarak sevmek kastedilir. Sevgiliye elma vermek, aşkın ifadesidir; genç kızın elmayı alması ise, bu aşka karşılık vermesi anlamına gelir.

- (1) Al elmayı daldan al  
Daldan alma elden al  
Duydum gelin olisin  
Ben ölem de ondan al<sup>20</sup>  
    Uy Henno Henno Henno  
    Eller kınalı Henno  
    Gözler sürmeli Henno  
Al almanın dördünü  
Sev yiğidin merdini  
Seversen bir güzel sev  
Çekme çirkin derdini (Abacı 2000:109).
- (2) Alma aldım budaktan  
Yarı öptüm dudaktan  
A gız seni alaydım  
İndirmezdim gucaktan (Özbek 1981:100).
- (3) Elmam dalinde eş midir  
Birbirine eş midir  
Güzel sevmesi iş midir  
    Al elmayı, beş elmayı  
    Bas daline al elmayı (Özbek 1981:187).

---

Bakara Suresi, 35. Ayet, Ankara: Kürsü Yayıncılık, 1998; Kitab-ı Mukaddes, Tekvin Kitabı, 3:5, İstanbul, 1921.

<sup>19</sup> Manas Destanı, Bey Böyreğ hikâyesi, Kerem ile Aslı hikâyesi buna örnektir.

<sup>20</sup> Bu ve ikinci dördlük, Anadolu türkülerinde yaygın bir şekilde kullanılır. bkz. Öztelli 1983:49.

- (4) Elmanın bir yanı yeşil  
At kolun boynumdan aşır  
Sarhoşum dilim dolaşır (Künos 1998:43).

## 2. Nar (Pomegranate)

Mitolojide aşkın meyvesi olarak bilinen nar, bereketin, verimliliğin, doğurganlığın (fertility) bir sembolüdür. Narın Türk kültüründeki bu anlamı başka bazı kültürlerde de mevcuttur. Yunan mitolojisinde ve eski Yunan kültüründe benzer anlamlar taşır. Yunan mitolojisinde, büyük Tanrı Zeus, nar meyvesini ikiye böler, yarısını Tanrıça Hera'ya verir, diğer yarısını kendisi yer. Böylece, yeni bir beraberlik doğar. Nar, içindeki sayısız taneleri kadar da sonsuz bir aşkın doğmasına neden olur. Mitolojideki bu davranış modeline bağlı olarak, Eski Yunan'da genç bir erkeğin bir genç kıza narın yarısını vermesi, onunla hayatı paylaşmak ve tıpkı nar meyvesinin taneleri gibi çoğalmak istediğini ifade eder. Nar meyvesi aşkı, nar taneleri ise üreme ve çoğalmayı simgeler.<sup>21</sup>

Kur'an-ı Kerim'de nar meyvesi kendisi, çiçeği ve taneleri "Cennet meyvesi" olarak kabul edilmiştir.<sup>22</sup> Kitab-ı Mukaddese göre ise, nar, "dünyada ilk yaratılan meyve"dir.<sup>23</sup> Türk kültüründe nar, kutsal kabul edilmiştir. Anadolu'da yeni gelinin evine nar taneleri serpilerek evliliğin devamlı ve bereketli; ailenin zengin, çocukların uzun ömürlü olacağına inanılır.<sup>24</sup> Narın bu sembolik anlamları Anadolu türkülerine de çeşitli biçimlerde yansımıştır. Aşk konulu türkülerde nar aşkı, sevgiyi, sevgiliyi ifade etmede sıklıkla kullanılan bir meyvedir. Türk halk türkülerinde, nar ağacının narsız olması: mecazi anlamda, yiğidin yarsız olması demektir ve sıkça kullanılır.

- (1) Ay oğlan oğlan  
Ayvasız narsız oğlan  
Kalaysız kaba benzer  
Dünyada yarsız oğlan<sup>25</sup>

<sup>21</sup> Bu bilgi, Anadolu efsânelerine dayanmaktadır (bkz. Bayladı 1995:134-135).

<sup>22</sup> Cennette de türlü türlü meyveler, hurmalıklar ve nar ağaçları vardır (Rahman Süresi 68. Ayet ).

<sup>23</sup> Kitab-ı Mukaddes, Tekvin Kitabı 3:5.

<sup>24</sup> Mutlu Özgen, 2001 "Türk Halk Türkülerindeki Mitolojik İzler", Hacettepe Üniversitesi, Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, Anlatım Türleri II Seminer Çalışması, 10.

<sup>25</sup> Halk Türküleri İstanbul Konservatuarı Neşriyatı, Defter: 10. İstanbul: Evkaf Matbaası, 1929, s.17.



- (2) Nar ağacı budam budam,  
Yar yitirdim gülüm nerelerde bulam.  
Kırk güzel içinde gözlerinden bilem.  
Haydi gel yanıma sallanaraktan  
Bir su doldur ver ırmaktan  
Kurtulurum bir gün sana yalvarmaktan  
Nar ağacı narsız olmaz  
Benim gönlüm yarsız kalmaz  
Benim yarım bensiz olmaz (Özbek 1981:127-128).  
Nakarat
- (3) Nar ağacı narsız olur mu  
Yiğit olan gülüm yarsız olur mu  
Benim gönlüm sensiz olur mu  
Nakarat

### Sonuç

Türk kültürü hayatında tarih öncesi zamanlardan itibaren yer alan sayısız mitolojik unsurların ve onlara bağlı çeşitli inançların, zaman içinde, toplumun uğradığı değişim ve dönüşümlere rağmen, yeni zamanlarda varlıklarını yeni ihtiyaçlara göre yeni işlevler yüklenerek sürdürdükleri görülür. Fakat, bu mitolojik unsurlar geçmişte sahip oldukları anlam, inanç ve açıklamaların hepsini olmasa bile, onların izlerini değiştirerek sürdürmeye çalışırlar. Dolayısıyla, Türk kültüründe türküler, türün yaygınlığı da dikkate alındığında mitolojik motiflerin geleceğe taşınmasında en işlevsel metinler görünmektedir. Türküler üzerine yaptığımız bu sınırlı araştırmanın sonuçları ana hatlarıyla şöyle ifade edilebilir:

1. Mitolojik unsurlar, çoğunlukla aşk türkülerinde; ikinci olarak da, doğa tasvirleri içeren pastoral türkülerde sıkça görülen motifler biçimindedir. Bununla birlikte, kartal, şahin ve doğan gibi yırtıcı kuş motifleri, yiğitlik teminin işlendiği müzik ve dansa dair savaş sahnelerinde de yer almaktadır.

2. Bu motifler, (birinci tip görünümde olduğu gibi) kimi zaman türkünün konusu olan bir anlatıyı şekillendirmekle birlikte, çoğunlukla metafor<sup>26</sup> olarak kullanılmaktadır. Antik çağlardan bugüne insanoğlunun temel sorunu olan aşk ve sevginin etkili ve akılda kalıcı tarzda ifadesinde mitolojik elementler vazgeçilmez yardımcıları gibidir; Ayrılık acısını yaşayan (genellikle erkek) yiğit/âşık derdini kimselere açamaz; ancak dağlarla, derelerle sırdaş olur. Kuğular ve ördeklerin her hâli, sanki sevgilinin belirli davranışlarına denk gelir. Yiğit (er/erkek), başı karlı yüce dağlara; dövüşen erler, avını ustaca avlayan kartala, pınar başına su

<sup>26</sup> Türkmenistan Türkülerinde metaforlar için bkz. Blackwell 2001.

## TÜRKÜLERDE MITOLOJİK UNSURLAR

doldurmaya gelen kızlar ak kuğulara, yeşil ördeklere benzetilmiştir. Bu olgu (metafor kullanımı) türkünün kısa ve yoğun anlatım stili ile örtüşmektedir.

3. Kozmolojik unsurlar (güneş, ay, yıldızlar), dağlar, ağaçlar, ırmaklar ve dereler, avcı kuşlar ve diğer kuşlar, türkülerin mekanlarını oluşturan doğa tasvirleri içinde sıklıkla yer alır. Bu tabiat unsurları aynı zamanda Türklerin yaşadıkları coğrafyalar ve hayat tarzlarıyla da uyumludur. Orta Asya bozkırlarından Anadolu'ya, Türk boylarının kültür tarihinde mevcut mitolojik unsurların bir özeti türkülerde bulmak mümkündür.

4. Türkülerde tespit ettiğimiz mitolojik motifler ile ilgili önemli bir bulgu da şudur: M. Eliade'nin ifade ettiği gibi, mitolojinin kendisi nasıl ki, bütün anlamlı insan etkinlikleri için yeni nesillere bir davranış modeli sunuyorsa,<sup>27</sup> mitolojik elementler de türkülere bir yapı modeli sunuyor: Formüller.<sup>28</sup> Türkülerin büyük bir kısmının başlangıç dizeleri veya her kıtanın/bendin ilk dizesi, sözünü ettiğimiz motiflerle kuruluyor. İlk dizelerin şiirde, tema yanında ölçü ve uyağı da belirlediği dikkate alınırsa, ne ölçüde işlevsel olduğu daha iyi anlaşılabilir. Böylece, türkülerde hem kültür tarihinde belirli yerleri olan mitolojik öğeler ve onların temel anlamları muhafaza edilmekte, hem de formüllere dönüşerek ölümsüzlüğe doğru gitmektedirler. Sonuç olarak, Türk halk türkülerinde mitolojinin izlerini, türkülerde yer alan formüller ve semboller yoluyla bulmak mümkündür, diyebiliriz.

### Kaynaklar

- AND, Metin (1964) *Türk Köylü Dansları*, İstanbul: İzlem Yayınları.
- ABACI, Tahir (2000) *Harput/Elazığ Türküleri*, İstanbul: Pan Yayıncılık.
- AKALIN, L. Sami (1993) *Türk Folklorunda Kuşlar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- AKMATALİYEV, Abdülcan (2001) *Kırgız Folkloru ve Tarihi Kahramanlar*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- ATTİLA, Osman (1966) *Afyonkarahisar Türküleri*, Ankara: Güven Matbaası Yayınları.
- BALKAN, Kemal (1990) "Eski Önasya'da Kut(Gut) Halkının Dili ile Eski Türkçe Arasındaki Benzerlik", *Erdem* (Ocak) C.IV (36), s.1-65.
- BAYLADI, Derman (1995) *Uygurluklar Kavşağı Anadolu*, İstanbul: Say Yayınları.
- BLACKWELL, Carol (2001) *Tradition and Society in Turkmenistan/Gender, Oral Culture and Song*. Richmond, Surrey: Curzon Press.
- CUNBUR, Müjgan (1973) *Karacaöğlan*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

<sup>27</sup> Bkz. Eliade 1993: 9-26.

<sup>28</sup> Bu formüller yalnızca yapıyı değil, temayı da şekillendiriyor ve muhafaza ediyor.

- ÇERÇİ, Ata (2005) Doğum yılı ve yeri 1960-Aydın, mesleği beden eğitimi öğretmenliği olan kaynak kişiyle, 25.08.2005 tarihinde Aydın-Kuşadası ilçesinde yapılan *görüşme notları*.
- ÇORUHLU, Yaşar (2000) *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- DEMİRSİPAHI, Cemil (1975) *Türk Halk Oyunları*, Ankara: İş Bankası Yayınları.
- ELIADE, Mircea (1993) *Mitlerin Özellikleri* (Çev. Sema Rifat), İstanbul: Simavi Yayınları.
- ERGIN, Muharrem (1994) *Dede Korkut Kitabı I*, Giriş-Metin-Faksimile. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERGUN, Pervin (2004) *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki (1995) *Karadeniz Türküleri*, İstanbul: Anadolu Sanat Yayınları.
- GAZİMİHAL, M. Ragıp (1999) *Türk Halk Oyunları Kataloğu III*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- HALK TÜRKÜLERİ (1929) İstanbul Konservatuvarı Neşriyatı, Defter: 8. İstanbul: Evkaf Matbaası.
- HALK TÜRKÜLERİ (1929) İstanbul Konservatuvarı Neşriyatı, Defter: 10. İstanbul: Evkaf Matbaası.
- İNAN, Abdülkadir (1995) *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KAŞGARLI Mahmut (1986) *Divanü Lûgat-it-Türk* (Çev. Besim Atalay) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KİTAB-I MUKADDES, (1921) İstanbul.
- KÛNOS, Ignacz (1998) *Türk Halk Türküleri* (Ed. A. Osman Öztürk) Ankara: İş Bankası Yayınları.
- LEACH, Maria (Ed.) (1950) *Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend*. New York: Harper and Row Publishers, Inc.
- LORD, Albert B. (1981) *The Singer of Tales*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.
- LORD, Albert B. (1995) *The Singer Resumes The Tale*. (Ed. M. Louise Lord), Ithaca and London: Cornell University.
- MERRIAM, Alan P. (1964) *The Anthropology of Music*, Evanston, Illinois: Northwestern University Press.
- MİRZAOĞLU, F. Gülay (2000) *Zeybek Türküleri ve Dansları*, (Doctoral Dissertation) Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- MİRZAOĞLU, F. Gülay (2005) *Çukurova Bozlağı*, Ankara: Binboğa Yayınları.

#### TÜRKÜLERDE MİTOLOJİK UNSURLAR

- MİRZAOĞLU, F. Gülay (2005) "A Turkish Folk Song: The Relationships Between The Story of Creation, Theme, Performance and Musical Structure", *Studia Turcologica Cracoviensia* (baskıda).
- ÖZGEN, Mutlu (2001) "Türk Halk Türkülerinde Mitolojik İzler", Hacettepe Üniversitesi, Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, Anlatım Türleri II, Seminer Çalışması.
- ÖZTELLİ, Cahit (1983) *Evlerinin Önü*, İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin (1998) *Türk Mitolojisi, I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- ÖZBEK, Mehmet (1981) *Folklor ve Türkülerimiz*, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- PROPP, Vladimir (1998) *Folklor/ Teori ve Tarih, İstanbul*: Avesta Yayınları.
- ROUX, Jean-Paul (1994) *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. (Çev. Aykut Kazancıgil) İstanbul: İşaret Yayınları.
- ROUX, Jean-Paul (2005) *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- SAKAOĞLU, Saim
- SAKARYA, Candan Işıl (2005) "Hayvan Taklitli Danslar", Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Türk Halk Dansları Seminer Çalışması).
- TOELKEN, Barre (1995) *Morning Dew and Roses*, Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- YILDIRIM, Dursun (1998) "Tarih Yazımı ve Sözlü Ortam Kaynakları". *Türk Bitiği*, Ankara. S.87-101.
- YILMAZ, M. NURİ (1998) *Kuran-ı Kerim ve Meali*, Ankara: Kürsü Yayıncılık.